

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МИКОЛАЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ В.О. СУХОМЛИНСЬКОГО**

АСМАНОВ АЛИМ РАСИМОВИЧ

УДК 37.035.6:373.3:821 (=512.19)

**ВИХОВАННЯ ПОЧУТТЯ БАТЬКІВЩИНИ В СТАРШОКЛАСНИКІВ У
ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ КРИМСЬКОТАТАРСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ**

13.00.02 – теорія та методика навчання (кримськотатарська література)

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Миколаїв – 2018

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано в Миколаївському національному університеті імені В.О. Сухомлинського, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник:

доктор педагогічних наук, професор
ХАЙРУДДІНОВ Мухіддін Айіддінович,
Миколаївський національний університет
імені В. О. Сухомлинського,
завідувач кафедри педагогіки та інклюзивної
освіти.

Офіційні опоненти:

доктор педагогічних наук, професор
ІСАЄВА Олена Олександрівна,
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова,
завідувач кафедри методики викладання
світової літератури;

кандидат філологічних наук
СЕЙТЯГ'ЯЄВ Нариман Сеїтаметович,
Інститут сходознавства імені
А. Ю. Кримського НАН України,
науковий співробітник.

Захист дисертації відбудеться 18 грудня 2018 р. о 10.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 38.134.02 Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського за адресою: 54030, м. Миколаїв, вул. Нікольська, 24

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського за адресою: 54030, м. Миколаїв, вул. Нікольська, 24.

Автореферат розісланий листопада 2018 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

О. С. Трифонова

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Важливою складовою формування громадянської особистості в загальноосвітній школі є патріотичне виховання учнів засобами мистецтва слова, на чому наголошується в Законах України «Про вищу освіту», «Про освіту», Державній національній програмі «Освіта» («Україна ХХІ століття»), Концепції літературної освіти в 11-річній загальноосвітній школі, Державному стандарті базової і повної середньої освіти та навчальних програмах із літератури в старшій школі. У нових суспільно-політичних реаліях в Україні все більшої актуальності набуває виховання в молодого покоління почуття любові до Батьківщини, відданості загальнодержавній справі задля зміцнення країни, формування в школярів активної громадянської позиції. Школа для учня має бути центром становлення громадянина-патріота, який готовий узяти на себе відповідальність за майбутнє незалежної, демократичної, правової та соціальної держави. Становлення патріотизму – багатокомпонентне явище в цілісному процесі соціалізації особистості. Водночас це і результат виховання в системі освіти, який досягається у взаємодії із сім'єю, школою, громадськістю, позашкільною освітою, з опорою на патріотичний потенціал різних сфер соціального спілкування молодого людини.

Проблеми патріотичного виховання були предметом пильної уваги відомих українських педагогів минулого: Г. Ващенко, І. Огієнка, С. Русової, В. Сухомлинського, К. Ушинського, які також пов'язували це поняття з громадянською позицією та суспільною активністю особистості. Важливу роль у розбудові української держави відіграє кримськотатарська громада, яка опікується навчанням і вихованням підростаючого покоління, враховуючи багаті народні традиції та надбання вітчизняної педагогічної науки й шкільної практики викладання кримськотатарської літератури. Йдеться про розбудову національної школи, що є основою національної освіти, запорукою існування кримськотатарського народу. Зважаючи на складні сучасні умови соціально-культурного становлення кримськотатарського народу, проблема Вітчизни і ставлення до неї з боку національної громади та кожної людини набирає особливої складності й ваги, оскільки передбачає діяльнісний аспект патріотичної поведінки національно свідомих і відповідальних громадян. Одним із ключових завдань Концепції освіти кримськотатарською мовою є «...формування національної самосвідомості особистості, патріотичних почуттів до рідної землі, свого народу, готовність працювати на розквіт України...».

Патріотичне виховання учнівської молоді в аспекті дослідження значно актуалізується, оскільки пов'язане з необхідністю збереження територіальної цілісності держави та самовизначенням кримськотатарського народу на рідній землі. Наукові основи та особливості виховання кримськотатарських дітей у різних аспектах розкрито в працях Е. Абібулаєвої, Е. Аблаєвої, Л. Алімової, Е. Заредінової, А. Ізмайлової, М. Хайруддінова. Окремі проблеми викладання кримськотатарської мови і літератури, художньо-естетичні особливості кримськотатарської літератури висвітлено в працях філологів Н. Абдульвапова,

Т. Бекмамбетової, І. Керимова, Т. Киримова, Н. Сейтяг'яєва, Ф. Сеферової, С. Нагаєва, Р. Фазил, Ш. Юнусова, а також у творчій спадщині І. Гаспринського.

Виховний зміст літературної освіти завжди перебував у полі активної уваги українських методистів: Ю. Бондаренка, Т. Бугайко і Ф. Бугайка, Н. Волошиної, А. Градовського, С. Жили, О. Ісаєвої, О. Мазуркевича, Є. Пасічника, А. Ситченка, Б. Степанишина, Г. Токмань, В. Уліщенко, В. Шуляра, Т. Яценко. Їхні дослідження стосуються різних напрямів і сторін навчально-виховного процесу, пов'язаного з вивченням літератури: естетичного, морального, розумового, громадянського, патріотичного, інтернаціонального, етнічнокультурного, світоглядного, особистісно орієнтованого виховання школярів тощо.

Психолого-педагогічні основи виховання почуття Батьківщини в старшокласників ґрунтуються на фундаментальних працях учених із питань національного виховання (І. Бех, О. Сухомлинська), формування особистісних потреб і почуттів (І. Кон, О. Леонт'єв, П. Якобсон), організації пізнавальної та творчої діяльності людини (Л. Виготський, Г. Костюк, С. Рубінштейн). Важливі положення, що стосуються патріотичного виховання шкільної молоді, містять праці класиків вітчизняної педагогіки – А. Макаренка і В. Сухомлинського.

Не зважаючи на наявність науково-методичних праць із проблеми патріотичного виховання учнів, у шкільному викладанні кримськотатарської літератури залишаються суперечності між: актуальністю патріотичного виховання кримськотатарської молоді засобами рідної літератури і недостатньою розробленістю проблеми в методиці навчання літератури; виховними можливостями художньої літератури і зниженням в учнів кримськотатарських шкіл інтересу до читання; активним пошуком старшокласниками ідеалів і недостатнім використанням зразків їх у шкільному курсі кримськотатарської літератури.

Означені суперечності породжують проблеми емоційно-розумового розвитку школярів, заважають формуванню читацької компетентності учнів, перешкоджають їхньому культурному й духовному розвитку. Актуальність проблеми дослідження, необхідність усунення названих суперечностей зумовили вибір теми дисертаційного дослідження **«Виховання почуття Батьківщини в старшокласників у процесі вивчення кримськотатарської літератури»**.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано в межах планової наукової теми науково-дослідної лабораторії навчання російської мови та мов інших етнічних меншин Інституту педагогіки НАПН України «Методика розвитку комунікативних компетенцій школярів у навчанні мов і літератур етнічних меншин у початковій та основній школі» (державний реєстраційний номер 0106U005046). Тему дисертаційної роботи затверджено вченою радою Інституту педагогіки НАПН України (протокол № 3 від 25.03.1999 р.), узгоджено в Міжвідомчій раді з координації наукових досліджень із педагогічних і психологічних наук в Україні (протокол № 10 від 18.12.2012 р.).

Мета дослідження полягає в теоретичній розробці та обґрунтуванні методичної системи виховання почуття Батьківщини в старшокласників у процесі

вивчення творів кримськотатарської літератури, а також експериментальній перевірці її ефективності.

Для досягнення мети дослідження визначено такі **завдання**:

1) на основі опрацювання наукових джерел висвітлити філософсько-культурологічні, психолого-педагогічні та літературознавчо-методичні засади розв'язання досліджуваної проблеми; уточнити сутність понять «Батьківщина», «патріотизм», «патріотичне виховання», схарактеризувати сутність феномена «виховання почуття Батьківщини в старшокласників під час вивчення кримськотатарської літератури»;

2) визначити критерії, показники й рівні вихованості почуття Батьківщини в учнів старшої школи на ґрунті вивчення творів кримськотатарської літератури;

3) розробити і науково обґрунтувати методичну систему виховання почуття Батьківщини в старшокласників у процесі вивчення кримськотатарської літератури, визначити педагогічні умови її реалізації;

4) експериментально перевірити ефективність розробленої методичної системи в старшій школі з кримськотатарською мовою навчання.

Об'єкт дослідження: патріотичне виховання учнів у шкільному курсі кримськотатарської літератури (старша школа).

Предмет дослідження: зміст, форми, методи, засоби виховання почуття Батьківщини в старшокласників під час вивчення ліричних творів кримськотатарської літератури.

Для виконання завдань використано такі **методи** дослідження: *теоретичні* – пошуково-бібліографічний (для систематизації філософських, культурологічних, літературознавчих, психолого-педагогічних, методичних та ін. джерел); аналізу й синтезу, порівняння, узагальнення та конкретизації, систематизації та класифікації (для опрацювання джерел, розробки й обґрунтування методичної системи, формулювання завдань дослідження та висновків за його результатами); історико-ретроспективний (для розгляду етапів розвитку методичної науки з досліджуваної проблеми); проблемно-прогностичний (для визначення та використання в дослідженні надбань методичної науки та шкільної практики); категоріальний (для уточнення педагогічних термінів і понять); *емпіричні* – спостереження за навчально-виховним процесом на уроках кримськотатарської літератури; усне й письмове опитування вчителів та учнів з досліджуваної проблеми; розробка, проведення, аналіз та оцінювання учнівських контрольних робіт у ході експериментальної роботи; метод *статистичної обробки* експериментальних даних педагогічного експерименту з метою одержання кількісно-якісних характеристик ефективності пропонованої методичної системи.

Експериментальною базою дослідження були: середні загальноосвітні заклади з кримськотатарською мовою навчання: Євпаторійська ЗОШ 1-III ступенів № 18; Заріченська ЗОШ 1-III ступенів; Майська ЗОШ 1-III ступенів, Бахчисарайська ЗОШ 1-III ступенів № 5. У педагогічному експерименті взяли участь 232 учні 10-11 класів і 20 учителів кримськотатарської літератури.

Гіпотеза дослідження. Виховання почуття Батьківщини в старшокласників у шкільному курсі кримськотатарської літератури буде більш ефективним, якщо

реалізувати такі педагогічні умови: а) максимальна опора на виховний потенціал твору; б) поєднання ефективних навчальних та виховних методів із застосуванням відповідної системи завдань за змістом твору; в) виховання патріотичного ставлення і почуття в партнерській взаємодії вчителя і учнів.

Методологічні засади дослідження. У розв'язанні проблеми в методичному аспекті спираємося на *філософські ідеї* стосовно: людиноцентризму в освіті (В. Кремень, Г. Сковорода), єдності свідомості й почуттів, серця (П. Юркевич), педагогічної дії (І. Зязюн), технологізації освітнього процесу (Б. Гершунський), ціннісної настанови (В. Огнев'юк). Методологічне значення має ідея В. Лутая про єдність філософії освіти з педагогічною думкою.

Опорними в дослідженні є також *психологічні теорії* розвитку особистості в навчально-виховному процесі (Л. Виготський, Г. Костюк), технологізації виховного процесу (І. Бех), діяльнісного підходу до психічного розвитку особистості (С. Рубінштейн), особливостей сприймання художнього твору і впливу його на характер учнів (О. Нікіфорова), а також стосовно вікових особливостей старшокласників як суб'єктів виховного процесу (Г. Костюк, О. Скрипченко, І. Якиманська).

Педагогічну основу дослідження складають ідеї модернізації та інтеграції освіти (О. Савченко, О. Локшина), концепції духовного розвитку особистості патріота (В. Сухомлинський), особистісно орієнтованої освіти, компетентнісного та діяльнісного підходу до навчання і виховання (Н. Бібік, А. Плігін, О. Савченко), технологізованої освіти (В. Паламарчук, О. Пехота, С. Сисоєва).

Оскільки ефективність літературного виховання тісно пов'язана з виховними можливостями художньої літератури, то спираємося в дослідженні на *літературознавчі погляди* стосовно духовного потенціалу мистецтва слова, меж осягнення художнього твору, єдності думки і почуття суб'єкта читацької роботи над текстом, можливостей, умов і способів художнього пізнання (М. Васьків, А. Єсін, А. Козлов, В. Марко, М. Наєнко, Л. Скорина, Л. Тимофеев, О. Філатова).

Методичними орієнтирами в дослідженні є концепція особистісно орієнтованого навчання і духовного розвитку особистості (А. Фасоля), інтерсуб'єктного навчання літератури (Г. Токмань, В. Уліщенко), компетентнісно-діяльнісного підходу до навчання літератури, виховних можливостей уроку літератури (В. Шуляр), операційного підходу до формування почуттів, патріотичного виховання учнів (Н. Волошина), технологізованого навчання і виховання учнів засобами літератури (А. Ситченко); враховано також ідеї методистів із досвідом викладання зарубіжної літератури стосовно контекстного вивчення художнього твору зарубіжної літератури (В. Гладишев), особистісного впливу прочитаного твору на характер читача (В. Маранцман), культурологічної основи літературної освіти в школі (В. Доманський), виховання читацької культури, сучасних технологій навчання зарубіжної літератури, особливостей діалогічного вивчення літературного твору (О. Ісаєва, Ж. Клименко, Л. Мірошніченко).

Наукова новизна результатів дослідження: *уперше: розроблено й науково обґрунтовано* методичну систему виховання почуття Батьківщини в

старшокласників під час вивчення кримськотатарської літератури, що містить методи, форми, засоби та педагогічні умови і базується на філософських засадах людиноцентризму в освіті, єдності свідомості й почуттів, ціннісної настанови; психологічних теоріях розвитку особистості в навчально-виховному процесі, з урахуванням особливостей сприймання художнього твору та вікових психологічних особливостей старшокласників; педагогічних ідей духовного розвитку і патріотичного виховання, технологізації освіти в контексті особистісно орієнтованої парадигми та компетентісно-діяльнісного підходу до навчання і виховання, операційного підходу до формування почуттів, інтерсуб'єктного навчання та виховання читацької культури; *визначено* критерії з показниками (літературні знання: обізнаність із програмовими творами та їх авторами; визначення основних образних компонентів виучуваних текстів; читацькі вміння: здатність визначати в тексті художні картини та пояснювати їх значення; вміння аналізувати весь твір; особистісно ціннісні ставлення: здатність до естетичного сприйняття твору; особистісне ставлення до цінностей, виражених митцем) й рівні вихованості почуття Батьківщини в старшокласників унаслідок засвоєння ідейно-особистісного потенціалу вивчених ліричних творів; *уточнено і поглиблено* поняття «Батьківщина», «патріотизм», «патріотичне виховання», схарактеризовано сутність феномена «виховання почуття Батьківщини в старшокласників під час вивчення кримськотатарської літератури»; *набули подальшого розвитку* педагогічні ідеї особистісно орієнтованого, технологізованого, діяльнісного і компетентісного навчання та виховання в шкільному курсі кримськотатарської літератури.

Практична значущість результатів дослідження полягає в розробці апробованої системи навчально-виховних завдань для виховання почуття Батьківщини в старшокласників засобами кримськотатарської літератури, а також методичних рекомендацій щодо навчально-виховного процесу в шкільному курсі кримськотатарської літератури (старша школа). Матеріали дослідження можуть використовуватись у складанні навчальних програм і методичних посібників для вчителів та учнів, а також у курсі методики навчання кримськотатарської літератури в закладах вищої освіти та для підвищення кваліфікації педагогічних і науково-педагогічних кадрів.

Упровадження результатів дослідження в навчально-виховному процесі середніх загальноосвітніх закладах із кримськотатарською мовою навчання відбувалося на уроках рідної літератури в Заріченській ЗОШ I-III ступенів (довідка про впровадження № 4/12 від 23.05.2014 р.); Майській ЗОШ I-III ступенів (довідка про впровадження № 01.4-179/05 від 26.05.2014 р.); Кольчугінській ЗОШ I-III ступенів № 2 (довідка про впровадження № 10 від 20.05.2014 р.); Євпаторійській ЗОШ I-III ступенів № 18 (довідка про впровадження № 887/01-12 від 15.05.2014 р.); Бахчисарайській ЗОШ I-III ступенів № 5 (довідка про впровадження № 28/171-03 від 19.05.2014 р.); Новоолексіївській ЗОШ I-III ступенів № 1 (довідка про впровадження № 56 від 12.05.2017 р.).

Достовірність наукових положень, висновків і результатів дослідження забезпечується теоретичним обґрунтуванням його вихідних положень, вибором

ефективних методів і прийомів, проведенням педагогічного експерименту в умовах вивчення шкільного курсу кримськотатарської літератури в середніх загальноосвітніх закладах, позитивною динамікою результатів кількісно-якісних показників навчальних досягнень учнів, здобутих під час констатувального й формувального етапів експерименту.

Апробація результатів дослідження. Основні положення та висновки дисертаційної роботи висвітлено на *міжнародних*: «Ісмаїл-бей Гаспринський – великий син кримськотатарського народу» (присвячена 150-річчю від дня народження І. Гаспринського. - м. Сімферополь, 2003 р.); «Діалог культур у поліетнічному світі» (м. Сімферополь, 2011 р.); «Проблеми якості дошкільної освіти і професійної підготовки майбутніх педагогів у вищій школі» (м. Одеса, 2017 р.), *всеукраїнських*: «Січневі педагогічні читання» (м. Сімферополь, 2012 р.); «Сучасні технології у професійній освіті» (м. Сімферополь, 2012 р.) науково-практичних конференціях; на круглому столі «Полікультурна освіта і національна школа» (Білогірськ, 2004 р.). Результати дослідження обговорювалися на науково-методичному семінарі Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського (м. Миколаїв, 2018 р.).

Публікації. Основні положення дослідження викладено у 13 публікаціях, із них: 5 статей – у фахових виданнях України, 1 – у закордонних виданнях, 3 – в інших виданнях, 4 – у збірниках матеріалів конференцій.

Структура та обсяг дисертації. Робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел, що нараховує 255 найменувань, додатків. Загальний обсяг роботи становить 213 сторінок, із них 171 сторінка основного тексту, що містить 23 таблицю і 1 рисунок, які займають одну сторінку основного тексту.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність проблеми, визначено об'єкт, предмет, мету й завдання дослідження; схарактеризовано методи експериментально-дослідницької роботи, окреслено наукову новизну й практичну значущість результатів дослідження, наведено дані про їх апробацію та впровадження у шкільну практику, подано відомості про структуру й обсяг дисертаційної роботи.

У **першому розділі** – «**Наукові засади патріотичного виховання школярів засобами літератури**» – визначено філософсько-культурологічні, літературознавчо-методичні та психолого-педагогічні засади виховання патріотизму в старшокласників, розкрито шляхи вирішення проблеми в методиці навчання літератури; уточнено сутність понять «Батьківщина», «патріотизм», «патріотичне виховання».

Проблема патріотичного виховання у кримськотатарській школі передбачає поступовий розвиток світогляду особистості у напрямі від етнічної свідомості до загальнодержавної (О. Вишневський). Патріотизм як провідну рису громадянської особистості вчені (В. Сухомлинський та ін.) розглядають як моральний принцип діяльного ставлення до свого народу, що віддзеркалює національну гордість і

любов до Вітчизни, громадянську відповідальність за її долю, а також емоційне підпорядкування особистістю свого життя спільним національним інтересам і виявляється в готовності служити Батьківщині й захищати її від ворогів. Отже, поняття «Батьківщина», у нашому розумінні, це духовний образ, що уособлює рідний край і свій народ, волю нації та патріотичні почуття громадян до неї, готовність захищати і примножувати її матеріальні та духовні цінності.

Поняття «патріотизм» визначаємо як духовне поняття, що означає єдність думок, почуттів і дій на благо Батьківщини, готовність на самопожертву заради її свободи й добробуту; це діяльнісна характеристика особистості, головна мотиваційна основа її поведінки, що визначається ставленням до Вітчизни. У зв'язку з цим провідним у дослідженні є положення про вивчення твору в єдності думки і почуття, що пов'язано не лише зі змістом прочитаного, а й багатством та виразністю його форми. Важливим суб'єктом у цьому процесі бачимо письменника з його естетичним ідеалом, в основі якого – світогляд і життєва позиція, власне культура митця. Тому художній твір сприймається моделлю духовності, осягнення якої дає читачеві змогу певною мірою «піднятися» до рівня митця та його ідеалу. Як наслідок, життєвий приклад автора справляє на учнів виховний вплив і сприяє глибшому усвідомленню цінностей, проголошуваних у його творах. Зважаючи на структуровану модель культури розвинутої особистості, пріоритетним у навчанні літератури та патріотичному вихованні школярів визначаємо формування в них потреби в оволодінні певною якістю характеру, засвоєнні знань про громадянські риси особистості, норм і правил відповідної діяльності та патріотичних цінностей, що в основі почуття Батьківщини. Відкривається шлях виховуючого навчання літератури: від споглядання й осмислення поведінки й мотивів літературних героїв – до висновків про їхні характери та функцію в тексті, значення твору та його вплив на читача.

Зважаючи на те, що твір являє собою не лише складність, а й певну упорядкованість (А. Єсін), відповідну структуру тексту обираємо основою для побудови системи завдань, спрямованих на його опрацювання в певній послідовності. Маючи на меті виховання почуття Батьківщини, зосереджуємо увагу на поезії, сприймаючи ліричного героя потужним експресивним виразником основних мотивів віршованого твору та відповідних переживань. У ліричних творах кримськотатарської поезії гостро відчувається поетизація національної ідеї, патріотичних почуттів, самопожертви народних героїв, що здійснює свій благородний вплив на читачів. Адже рідна мова і література визнаються вченими (Л. Березівська, С. Русова, В. Сухомлинський) найкращими провідниками думок і почуттів, вражень і ставлень, що викликають позитивну мотивацію стосовно виникнення почуття патріотизму в школярів.

В уявленнях про виховання особистості під час навчання літератури орієнтуємося на стверджувальний у філософії закон боротьби протилежностей, на основі якого вчені (І. Бех, П. Юркевич) розглядають розвиток особистості як подолання протиріч між наявним і належним, що в педагогічному процесі спрямовується на зняття суперечностей між бажаннями людини та її

можливостями, а це дає змогу уникнути конфлікту особи із соціумом. Формування таким чином соціальної свідомості в суб'єкта й суспільстві вважаємо основою виховання особистості, яка здатна урівноважувати власні потреби й інтереси з громадськими, підпорядкувати їх загальнонаціональним та державним. Цю проблему аналізували філософи, педагоги й методисти (І. Бех, О. Богданова, Н. Волошина, О. Сухомлинська, В. Сухомлинський, А. Ситченко, Г. Токмань, П. Юркевич, Т. Яценко), не оминули її й літературознавці, які виявили специфічну властивість художнього образу показувати в собі, в одиничному, яскравий вияв загальних ідей, рис, смислів (В. Марко, М. Наєнко, Л. Скорина). Здатність у конкретній художній картині певного твору відображати загальні сенси має в науковій літературі назву типових рис дійсності й загалом є характерним для мистецтва слова. Персонаж літературного твору, маючи «свою» художню історію, змальовану письменником, може нести в собі типові риси патріота або зрадника, героя або антигероя, а за читачем залишається моральний вибір між ними, спрямований художніми засобами у відповідному авторському напрямі.

Виховання почуття Батьківщини в старшокласників вважаємо сприятливим, оскільки в юності активно відбуваються не лише аналітичні, а й особистісні рефлексії, громадянські пошуки ідеалу, формуються ціннісні пріоритети, пов'язані з професією, сім'єю, етносом, суспільством. У цій діяльності передбачаємо поєднання навчальних і виховних методів (С. Карпенчук, О. Вишневський), за допомогою яких досягається накопичення предметних знань, формування певної діяльності та розвиток оцінних суджень особистісного значення.

Отже, патріотичне виховання в дослідженні розглядаємо як патріотично цілеспрямований процес розвитку національно свідомого й відповідального та діяльнісного ставлення особистості до Батьківщини. Патріотично вихована людина (за І. Бехом) усвідомлює основні патріотичні цінності: позитивне ставлення до народу, Батьківщини, держави та самого себе. Вважаємо, що виховання почуття Батьківщини в учнів під час вивчення кримськотатарської літератури буде успішним саме в тих школах, де навчання проводиться кримськотатарською мовою; патріотичне виховання старшокласників має стати ключовим принципом не лише літературної, а й усієї шкільної освіти, що є запорукою невмирущості етносу, збереження його територіальної цілісності й духовних багатств.

У другому розділі – «Виховання почуття Батьківщини в учнів кримськотатарських шкіл» – визначено критерії, показники та рівні вихованості почуття Батьківщини у старшій кримськотатарській школі; обґрунтовано модель виховання почуття Батьківщини в старшокласників під час вивчення кримськотатарської літератури, показано апробацію її в 10-11 класах; подано результати педагогічного експерименту.

Для вимірювання результатів констатувального етапу експерименту за пропонованою методикою було розроблено й використано такі критерії, що дозволили визначити глибину осягнення ідейно-художнього потенціалу твору,

одним із наслідків якого є особистісний вплив прочитаного на учнів: літературні знання, читацькі вміння та особистісно ціннісні ставлення. *Перший* критерій – літературні знання – включає в себе такі показники: обізнаність із програмовими творами та їх авторами; визначення основних образних компонентів виучуваних текстів. *Другий* критерій – читацькі вміння – показує глибину пізнавальної роботи учнів над текстом, доцільність розгляду тих чи тих його компонентів у їх емоційно-логічній взаємодії. Показниками його виступають: здатність визначати в тексті художні картини та пояснювати їх значення; вміння аналізувати весь твір. *Третій* критерій – особистісно ціннісні ставлення – засвідчує відповідність усвідомлення учнями змісту твору, що дозволяє аргументовано інтерпретувати його сутність. Показниками його є: здатність до естетичного сприйняття твору; особистісне ставлення до цінностей, виражених митцем.

За допомогою визначених критеріїв схарактеризовано рівні вихованості почуття Батьківщини у старшокласників:

- *високий* рівень властивий тим старшокласникам, які повно та правильно відтворюють художні картини з тексту, що мають патріотичне значення, виявляють до них належне емоційне ставлення, складають відповідне перше враження від прочитаного; розрізняють і розглядають компоненти тексту у взаємодії їх змісту й форми, помічають у тексті його образну та ідейну домінанту; роблять доречні узагальнення, формують предметні й світоглядні поняття, пояснюють патріотичні мотиви твору і своє ставлення до них;

- *достатній* рівень характерний для учнів, які переказують уривки патріотичного змісту, водночас виявляють поверхове ставлення до зображених подій; аналізують твір як у змістовому, так і художньому аспектах, акцентують увагу на патріотичних подіях та вчинках персонажів; проте учні цього рівня висловлюють недостатньо обґрунтовані оцінні судження щодо художніх подій та поведінки дійових осіб;

- *середній* рівень мають учні, які не зовсім близько до тексту переказують прочитане й мають труднощі у визначенні патріотичного змісту зображених художніх картин, як і свого ставлення до них; наводять приклади з тексту, називають головних персонажів, але не можуть доказово пояснити їх роль у творі; мають труднощі у визначенні мотивів поведінки літературних героїв, їхньої морально-етичної позиції. Таким учням важко визначити і пояснити головну думку твору, його художні особливості; виникає загроза формального засвоєння патріотичного значення прочитаного;

- *низький* рівень характерний для учнів, які не мають належного уявлення про основні художні картини твору та їх ідейно-образне значення, неспроможні висловити й пояснити своє ставлення до прочитаного, не усвідомлюють ціннісного потенціалу художнього матеріалу й далекі від його особистісного засвоєння.

Провідною ідеєю дослідження, зокрема його експериментальної частини, є концептуальне рішення стосовно доцільності патріотичного виховання старшокласників у шкільному курсі кримськотатарської літератури на всіх основних етапах вивчення художнього твору: в підготовчій роботі до його

сприймання, під час первинного читання тексту, а також його аналізу й підсумкової роботи над прочитаним. Виховання почуття Батьківщини в старшокласників під час вивчення кримськотатарської літератури розглядаємо як педагогічно керований і патріотично цілеспрямований процес виховання в учнів ставлення до Вітчизни на основі особистісної орієнтації на приклади життєдіяльності письменників кримськотатарської літератури; моделі поведінки літературних героїв та засвоєння духовних цінностей свого народу. Вважаємо, що тільки той учень має справжнє почуття Батьківщини, хто сприймає і виражає їх осмислено.

Створення методичної системи виховання почуття Батьківщини в старшокласників під час вивчення кримськотатарської літератури передбачає визначення і послідовну характеристику основних складових частин цієї системи, які мають працювати в педагогічному процесі в тісній взаємодії (див. рис.). Йдеться насамперед про такі дидактично-літературознавчі *принципи*: міжособистісної навчальної взаємодії (І. Бех) та засвоєння літературного твору в єдності думки і почуття.

Зазначимо, що в навчанні літератури й патріотичному вихованні учнів провідними виступили такі *методи*: розповіді, лекції, практична робота над текстом, унаочнення навчального матеріалу, що сприятиме глибшому опрацюванню біографічних відомостей про письменника, текстів виучуваних творів та матеріалів про них. У дослідженні використовувався також *метод системного навчання цінностей* з такими його *прийомами*: *первинне засвоєння інформації*, *пояснення* поведінки літературних героїв з погляду етичних норм і правил поведінки, *керована дискусія* стосовно відповідності думок і вчинків персонажів суспільним ідеалам патріота-громадянина; *рольова гра*, що передбачає залучення школярів до участі в модельованій, спеціально створеній ситуації, в якій вони мають виконати певну соціальну роль, що допоможе їм у розв'язанні літературної задачі та поясненні моральних суперечностей.

Однією з основних традиційних форм навчально-виховної роботи було обрано *урок*, призначення якого зумовлюється змістом виучуваного матеріалу та методами його опрацювання з метою засвоєння. *Традиційні та нестандартні форми уроків* літератури об'єднуються за єдиною дидактичною метою, основними складовими частинами якої є навчання і виховання: як навчання має відбуватись у певному порядку, так і виховання, що здійснюється на його основі, має проходити через кожен виховний прийом, щоб учні не лише одержували інформацію про патріотичні почуття й цінності, а й закріплювали б ці поняття під час обговорення вчинків і поведінки літературних героїв, осмислення життєвого кредо автора, рольового виконання дій певного типу, що має для них особистісне значення.

Важливою формою літературного виховання є *навчально-виховна ситуація*, що створюється на уроці літератури, під час якої учні виконують певні розумові дії та доходять відповідних ідейно-світоглядних переконань, що мають для них ціннісне значення. Засобом створення такої ситуації виступає *літературна задача*

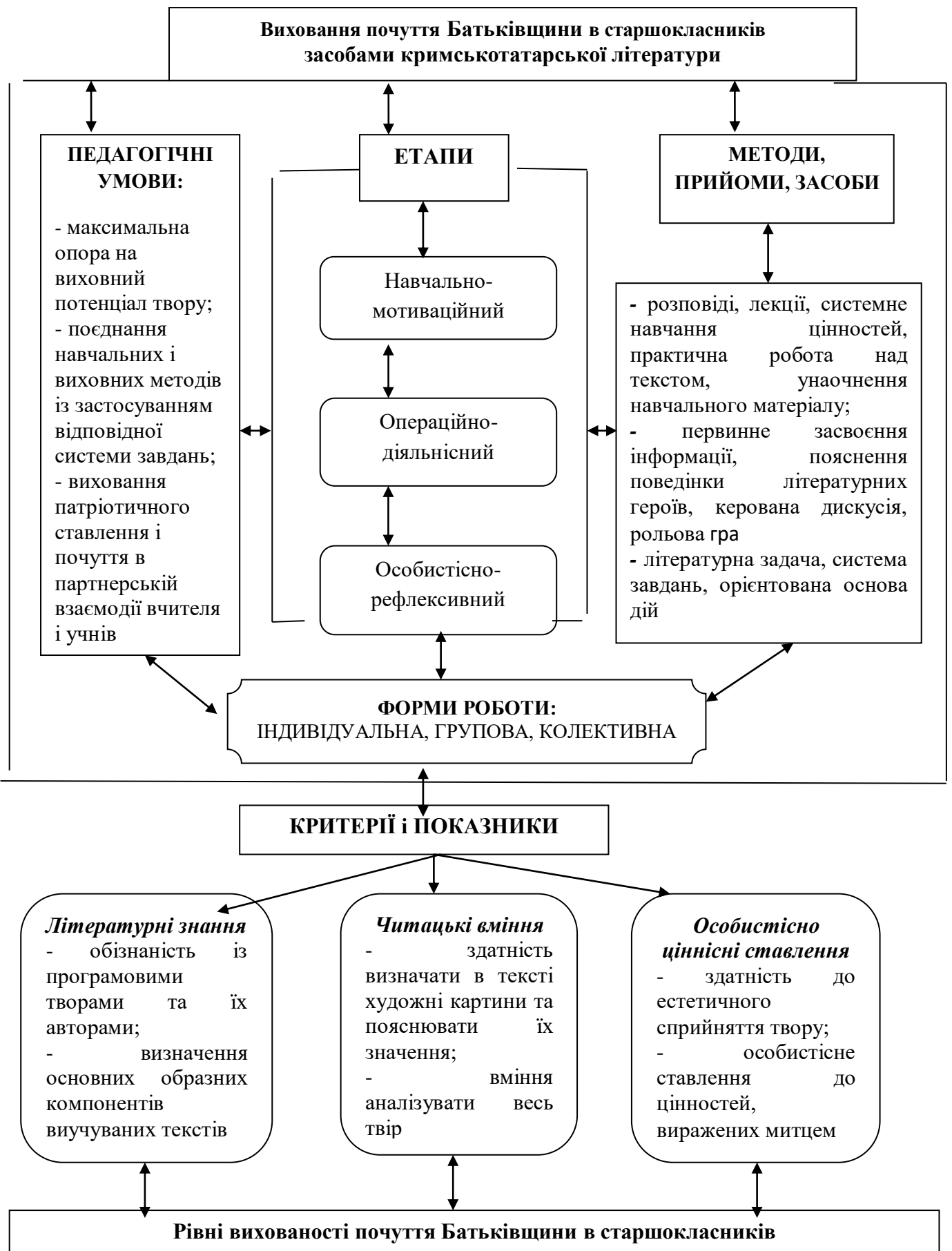

Рис. Модель виховання почуття Батьківщини в старшокласників засобами кримськотатарської літератури

– це форма завдання, що містить у собі розумове та моральне ускладнення, яке спонукає до активної діяльності, має емоційно-пізнавальний характер і викликає особистісну реакцію читача. Крім літературної задачі, ефективним засобом виховання почуття Батьківщини на уроках літератури виступили навчально-виховні завдання, які розуміємо як форму звертання вчителя до учнів з метою спонукання їх до виконання певних дій навчально-виховного спрямування. Система навчально-виховних завдань складається з низки запитань, виконання яких приводить до пояснення певного явища або поняття. Послідовність завдань визначається не лише особливостями конкретного твору, а й стадійним характером його сприйняття (за О. Нікіфоровою). У дослідженні опирались на твердження О. Ісаєвої відносно того, що вивчення твору як умотивований процес сприймання і засвоєння художнього твору внаслідок виконання учнями аналітичних дій дозволяє доказово пояснювати авторську ідею. Глибина сприйняття твору тісно пов'язана з інтерпретацією його змісту.

У вихованні почуття Батьківщини в старшокласників під час вивчення кримськотатарської літератури провідними виступили *особистісно орієнтований та компетентнісний підходи*. Формування соціальних та громадянських компетентностей, які визначені серед ключових за Концепцією нової української школи, перебуває таким чином у прямій залежності від реалізації компетентнісного підходу до навчання та виховання в шкільному курсі кримськотатарської літератури. Оскільки пріоритетним у навчанні є пізнавальний аспект, то компетентнісний підхід органічно поєднується з технологізованим та особистісно орієнтованим, які разом сприяють формуванню в учнів запланованих інтегрованих якостей.

Виховання почуття Батьківщини в старшокласників під час вивчення кримськотатарської літератури відбувалося за такими етапами: навчально-мотиваційним, операційно-діяльним та особистісно-рефлексивним. Так, *навчально-мотиваційний* етап спрямовувався на розвиток потреби в учнів читати твори патріотичної спрямованості, набуття в них програмових знань про твори кримськотатарської літератури, в яких виражені громадянські мотиви й почуття Батьківщини, а також відомостей про життя і творчість їх авторів, що має для учнів виразне мотиваційне й особистісне значення.

Операційно-діяльній етап передбачав розвиток читацьких умінь у старшокласників, що характеризуються їхньою здатністю до виразного і свідомого читання творів кримськотатарської літератури, аналізу літературного твору з урахуванням його структурної будови та функціонального навантаження образної системи тексту. На цьому етапі навчання учні засвоювали основні аналітичні операції, що складаються з емоційно-розумових дій літературного розбору та забезпечують успішне засвоєння ліричного твору.

Особистісно-рефлексивний етап мав на меті узагальнення читацьких знань, умінь і вражень, здобутих під час вивчення художнього твору та засвоєння відомостей про його автора; осмислення провідних мотивів творів, що вивчаються, їх естетичного характеру та особистісного значення.

Зміст роботи на кожному етапі узгоджувався з порядком вивчення художнього твору, критеріями перевірки і показниками сформованості в старшокласників необхідних предметних компетентностей та ціннісних орієнтацій, а також педагогічними умовами: а) максимальна опора на виховний потенціал твору; б) поєднання ефективних навчальних та виховних методів із застосуванням відповідної системи завдань за змістом твору; в) виховання патріотичного ставлення і почуття в партнерській взаємодії вчителя і учнів.

Ефективність запропонованої методичної системи навчання і виховання засобами літератури визначалася за тим, як учні засвоїли програмові знання про ліричні твори та їх авторів, розуміють поняття «патріотизм», «суспільний обов'язок», «етнос», наскільки здатні відчувати під час аналізу творів їхній громадянський пафос, усвідомлюючи образне вираження патріотичних почуттів, звертаючись до авторського задуму, помічаючи поетичну майстерність, а також пояснювати естетичне значення поезії та виражені поетом національні й загальнолюдські цінності. При цьому розрахунок був на те, що в експериментальних класах показники успішності мають бути вищими завдяки застосуванню ефективних форм і методів педагогічної роботи та виконанню рекомендацій стосовно правил її проведення.

Оцінювання учнівських відповідей, як і під час констатувальних зрізів, проводилося за 12-бальною системою: за кожне правильно виконане завдання виставлялося по два бали; з двох останніх завдань треба було вибрати одне, яке оцінювалося в 4 бали, що в сумі становить 12 балів. Вимірювання результатів експериментального навчання відбувалося за розробленими критеріями та їх показниками. Результати прикінцевого етапу подано в таблиці (див. табл.).

Таблиця

**Рівні вихованості почуття Батьківщини
в учнів експериментальних і контрольних класів
на прикінцевому етапі (%)**

Класи	рівні							
	Високий		Достатній		Середній		Низький	
	ЕК	КК	ЕК	КК	ЕК	КК	ЕК	КК
10	24	9	36	34	30	40	10	17
11	17	11	35	31	37	44	11	14

Аналіз виконаних робіт показав, що високий рівень вихованості почуття Батьківщини у процесі вивчення кримськотатарської літератури виявили 24 % (10 клас) і 17 % (11 клас) учнів експериментальних класів, тоді як у контрольних класах він становив 9 % (10 клас) і 11 % (11 клас). Збільшилася кількість учнів з достатнім рівнем вихованості почуття Батьківщини в експериментальних класах 36 % (10 клас) і 35 % (11 клас) порівняно з показниками в контрольних – 34 % (10 клас) і 31 % (11 клас). Середній рівень виявили 30 % (10 клас) і 37 % (11 клас) учнів, тоді як у контрольних класах він становив – 40 % (10 клас) і 44 % (11 клас). Низький рівень вихованості почуття Батьківщини в експериментальних класах

значно зменшився й спостерігався у 10 % (10 клас) і 11 % (11 клас) учнів, а в контрольних – 17 % (10 клас) і 14 % (11 клас).

З метою визначення достовірності здобутих експериментальних даних, що вимірюється в порядковій шкалі, було використано критерій однорідності χ^2 -Критерій Пірсона, значення якого обчислювалося за формулою:

$$\chi^2 = N * M * \sum_{i=1}^k \left[\frac{\left(\frac{n_i}{N} - \frac{m_i}{M} \right)^2}{n_i + m_i} \right], \text{ де}$$

N – кількість учнів експериментальної групи, M – кількість учнів контрольної групи, k – кількість рівнів, n_i – кількість осіб експериментальної групи на i -му рівні, m_i – кількість осіб контрольної групи на i -му рівні.

Для достовірності здобутих експериментальних даних дослідження для учнів 10-х класів:

$$\chi^2 = 118 * 122 * \left[\frac{\left(\frac{28}{118} - \frac{11}{122} \right)^2}{28+11} + \frac{\left(\frac{42}{118} - \frac{41}{122} \right)^2}{42+41} + \frac{\left(\frac{35}{118} - \frac{49}{122} \right)^2}{35+49} + \frac{\left(\frac{12}{118} - \frac{20}{122} \right)^2}{21+34} \right] = 5,3$$

У результаті обчислень здобутих експериментальних даних при довірчій ймовірності $p = 0,975$ та числа ступенів свободи $v = 1$ ми отримали значення $\chi^2 = 5,3 > 5,02$, що є більшим за критичне, то гіпотезу приймаємо і розходження між розподілом статистичних даних є достовірними.

Для достовірності здобутих експериментальних даних дослідження для учнів 11-х класів:

$$\chi^2 = 114 * 111 * \left[\frac{\left(\frac{19}{114} - \frac{12}{111} \right)^2}{19+12} + \frac{\left(\frac{40}{114} - \frac{34}{111} \right)^2}{40+34} + \frac{\left(\frac{42}{114} - \frac{49}{111} \right)^2}{42+49} + \frac{\left(\frac{13}{114} - \frac{16}{111} \right)^2}{13+16} \right] = 4,24$$

при довірчій ймовірності $p = 0,95$ та числа ступенів свободи $v = 1$, $\chi^2 = 4,24 > 3,84$, що є більшим за критичне, то гіпотезу приймаємо і розходження між розподілом статистичних даних є достовірними.

Результати теоретико-експериментального дослідження, представлені в дисертації, переконують у позитивній динаміці якісних особистісних змін у патріотичних почуттях старшокласників кримськотатарських шкіл, які відбулись у них під впливом виучуваних творів рідної літератури.

ВИСНОВКИ

Проведене теоретико-експериментальне дослідження, метою якого є побудова та обґрунтування методичної системи виховання почуття Батьківщини в старшокласників під час вивчення кримськотатарської літератури, дає підстави дійти таких висновків:

1. Виховний вплив навчання літератури в школі забезпечується особистісним характером художнього сприймання, в процесі якого виникають відповідні емоції, думки та почуття, що в основі літературних знань і вмій, ставлень і переконань, естетичної сприйнятливості та особистої культури, які формуються в учнів у контексті компетентнісної та особистісно орієнтованої літературної освіти. Актуальність виховання почуття Батьківщини в старшокласників на прикладах

вивчення творів кримськотатарських митців зумовлюється проблемами життєдіяльності кримськотатарського етносу в сучасних умовах та завданнями розвитку його матеріальних і духовних багатств, що залежить від вихованості в кримчан почуття любові до Вітчизни та відповідальності за її подальшу долю. Ефективність навчання і виховання в шкільному курсі кримськотатарської літератури пов'язана зі змістовими лініями літературної освіти, насамперед культурологічною, реалізацією компетентнісного та особистісного зорієнтованого навчання з погляду специфіки мистецтва слова, з урахуванням стадійного характеру сприймання художнього твору, змісту етапів його вивчення та логіки поступового і цілеспрямованого формування в учнів необхідних знань, умінь, поглядів та переконань. Виховання почуття Батьківщини в старшокласників під час вивчення кримськотатарської літератури розглядаємо як педагогічно керований і патріотично цілеспрямований процес виховання в учнів ставлення до Вітчизни на основі особистісної орієнтації на приклади життєдіяльності письменників кримськотатарської літератури; моделі поведінки літературних героїв та засвоєння духовних цінностей свого народу.

2. У процесі патріотичного виховання в особистості виникає почуття любові до Батьківщини, яке вчені називають «почуттям-цінністю», що визначає ціннісну орієнтацію людини, провідний мотив її діяльності. Під час вивчення твору в школярів виникає емоційно-розумова реакція на прочитаний твір, на основі якої засвоюються знання про літературу та основні життєві смисли «як символи найвищих цінностей», що передаються від покоління до покоління, формуючи національно свідоме громадянське суспільство.

3. Розроблена в дослідженні методична система виховання почуття Батьківщини в кримськотатарській молоді включає в себе такі складники: ціннісні характеристики змісту виучуваних у старших класах творів кримськотатарської літератури; принципові положення щодо міжособистісної взаємодії учасників навчально-виховного процесу в шкільному курсі літератури та емоційно-логічної роботи над текстом у єдності думок і почуттів; компетентнісний та особистісно орієнтований підходи до навчання літератури; форми і методи патріотичного виховання школярів під час вивчення кримськотатарської літератури; типи навчально-виховних завдань і читацьких умінь їх виконувати; педагогічні умови їх успішного виконання на всіх етапах вивчення художнього твору: а) максимальна опора на виховний потенціал твору; б) поєднання ефективних навчальних та виховних методів із застосуванням відповідної системи завдань за змістом твору; в) виховання патріотичного ставлення і почуття в партнерській взаємодії вчителя і учнів.

4. Методична система виховання почуття Батьківщини в старшокласників реалізовувалась у шкільній практиці навчання кримськотатарської літератури згідно з етапами (навчально-мотиваційний, операційно-діяльнісний та особистісно-рефлексивний) і була спрямована на проблемно-тематичне висвітлення відомостей про письменника, його творчість, організацію та проведення первинного читання творів, визначених для текстуального вивчення, а також аналіз твору й узагальнення учнівсько-читацьких вражень від прочитаного

та аналізованого твору. Внаслідок системного застосування методичних заходів щодо літературного читання і розбору в учнів накопичуються літературні знання, формуються вміння роботи з текстом, розвивається естетична сприйнятливність як головна умова засвоєння творів мистецтва слова, народжується на прикладах вивчених творів почуття патріотизму як провідна риса громадянської особистості.

5. Для об'єктивного з'ясування рівнів вихованості почуття Батьківщини в старшокласників визначено критерії вимірювання: 1) літературні знання – з показниками: обізнаність із програмовими творами та їх авторами; визначення основних образних компонентів виучуваних текстів; 2) читацькі вміння з показниками: здатність визначати в тексті художні картини та пояснювати їх значення; вміння аналізувати весь твір; 3) особистісно ціннісні ставлення з показниками: здатність до естетичного сприйняття твору; особистісне ставлення до цінностей, виражених митцем. Експериментальна перевірка розробленої методичної системи довела її ефективність, зумовлену належним теоретичним обґрунтуванням запропонованої моделі. Формувальне навчання в експериментальних класах посилило інтерес молоді до літератури, проблем кримськотатарської спільноти, викликало жваве зацікавлення учнів діяльністю видатних представників свого етносу, спонукало долучитися до справи національного відродження народу. Контрольні зрізи виявили якісні зрушення стосовно рівнів вихованості почуття Батьківщини в старшокласників експериментальних класів: високий рівень виявили учні 10-х (24 %) і 11-х (17 %) класів, тоді як у контрольних класах цей показник становив відповідно 9 % і 11 %; водночас зменшилася кількість учнів із низьким рівнем: відповідно 10 % і 11 % проти 17 % і 14 % у контрольних класах.

Проведене дослідження відкриває нові можливості для вивчення з виховною метою творів різного літературного роду й жанру, поглиблення цієї роботи в профільній школі, сприятиме позакласному вивченню кримськотатарської літератури, індивідуальному спілкуванню молоді з творами рідного письменства.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у фахових виданнях України

1. Асманов А. Р. (2001). Виховання почуття Батьківщини в старшокласників засобами кримськотатарської літератури. *Проблеми освіти : Науково-методичний збірник* / Кол. авт. К. : Наук. метод. центр вищої освіти. Вип. 25. С. 191 – 200.

2. Асманов Алим. (2007). Основные направления воспитательной работы в поликультурном образовательном пространстве (в практике современной общеобразовательной школы). *Освітнянські обрії : Реалії та перспективи. Збірник наукових праць*. Київ : ППТО. № 1 (1). С. 20 – 23.

3. Асманов Алим. (2009). Психолого-педагогические особенности патриотического воспитания детей младшего школьного возраста. *Гірська школа Українських Карпат : Науково-методичний журнал Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника*. № 4-5. Івано-Франківськ. С. 226 – 229.

4. Асманов А. Р. (2017). Методична система формування у старшокласників патріотичних почуттів у процесі вивчення творів кримськотатарської літератури. *Науковий вісник Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К.Д.Ушинського*. Випуск 6 (119). Серія: Педагогіка. Одеса : ПНПУ імені К.Д.Ушинського. С. 14 – 20.

5. Асманов А. Р. (2017). Проблема формування патріотичних почуттів учнів у методиці навчання кримськотатарської літератури. *Педагогічні науки : зб. наук. праць*. Вип. LXXX. Т.1. Херсонський державний університет. Херсон. С. 82 – 88.

Статті в інших виданнях

6. Асманов А. Р. (2001). Виховання почуття етнічної Батьківщини і культури міжнаціональних відносин у загальноосвітніх школах з кримськотатарською мовою навчання. *Гуманістично спрямований виховний процес і становлення особистості (Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді)*. Збірник наукових праць. Київ. Кн. II. С. 305 – 310.

7. Асманов А. Р. (2004). Воспитание любви к Родине в поликультурном ученическом коллективе. *Проблеми та перспективи формування національної гуманітарно-технічної еліти : Зб. наук. праць / За ред. Л. А. ТОВАЖНЯНСЬКОГО та О. Г. РОМАНОВСЬКОГО*. Вип. 6 (10). Харків: НТУ «ХП». С. 192 – 198.

8. Асманов А. (2017). Сучасний стан вихованості почуття Батьківщини в старшокласників у школах з кримськотатарською мовою навчання. *Текст. Контекст. Інтертекст (філологічні науки), № 2*. http://text-intertext.in.ua/pdf/n022017/alim_asmanov_02_2017.pdf

Статті в закордонному науковому виданні

9. Асманов А. Р. (2015). Педагогические основы воспитания культуры межнационального общения у старших школьников в современной общеобразовательной школе. *Science and Education a New Dimension: Pedagogy and Psychology, III (23), Issue: 46*. С. 50 – 53. - www.seanewdim.com.

Публікації апробаційного характеру

10. Asmanov A. (2001). OGRENCILERDE MILLI SUURUN YETISTIRILMESI SORUNU. *Kalgay dergisi: Yil 6, Sayi 22. Turkiye, Bursa*. S. 27.

11. Асманов А. Р. (2003). Педагогические идеи И. Гаспринского. *Исмаил-бей Гаспринский – великий сын крымскотатарского народа: Материалы международной научно-практической конференции, посвящённой 150-летию со дня рождения И. Гаспринского*. Симферополь : Крымское учебно-педагогическое государственное изд-во. С.100 – 102.

12. Асманов А. Р. (2004). Формирование культуры межнационального общения среди учащихся в современной общеобразовательной школе. *Поликультурное образование и национальная школа : материалы круглого стола научно-теоретического журнала «Педагогика»*. г. Белогорск. С. 92 – 95.

13. Асманов А. Р. (2017). Педагогічні умови виховання почуття Батьківщини в старшокласників у процесі вивчення кримськотатарської літератури. *Проблеми якості дошкільної освіти і професійної підготовки майбутніх педагогів у вищій школі : матеріали міжнар. наук.-практ. конф.* м. Одеса. С. 3 – 6.

АНОТАЦІЇ

Асманов А. Р. Виховання почуття Батьківщини в старшокласників у процесі вивчення кримськотатарської літератури. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук за спеціальністю 13.00.02 – теорія та методика навчання (кримськотатарська література). – Миколаївський національний університет імені В. О. Сухомлинського, МОН України. – Миколаїв, 2018.

Дисертація є теоретико-експериментальним дослідженням проблеми виховання в старшокласників почуття Батьківщини під час вивчення кримськотатарської літератури. Подано науково обґрунтовану методичну систему виховання в учнів почуття Батьківщини, що містить такі складники: ціннісні характеристики змісту виучуваних у старших класах творів кримськотатарської літератури; принципові положення щодо міжособистісної взаємодії учасників навчально-виховного процесу в шкільному курсі літератури та емоційно-логічної роботи над текстом у єдності думок і почуттів; компетентнісний та особистісно орієнтований підходи до навчання літератури; форми і методи патріотичного виховання школярів під час навчання кримськотатарської літератури; типи навчально-виховних завдань і читацьких умінь їх виконувати; педагогічні умови її реалізації на всіх етапах вивчення художнього твору. Визначено критерії, показники й рівні вихованості в школярів почуття Батьківщини, розроблено контрольні завдання, що дали змогу практично перевірити й довести педагогічну ефективність запропонованої методичної системи в старшій школі з кримськотатарською мовою навчання. Зміст і форми патріотичного виховання старшокласників розглядаються у контексті змісту літературної освіти у кримськотатарській школі та в процесі оволодіння вміннями аналізувати явища мистецтва слова й усвідомлювати їхній духовний, насамперед патріотичний потенціал.

Ключові слова: виховання почуття Батьківщини, кримськотатарська література, старшокласники, методична система, педагогічні умови, експериментальна методика.

Асманов А. Р. Воспитание чувства Родины у старшеклассников в процессе изучения крымскотатарской литературы. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.02 – теория и методика обучения (крымскотатарская литература). – Николаевский национальный университет имени В. А. Сухомлинского, МОН Украины. – Николаев, 2018.

Диссертация является теоретико-экспериментальным исследованием проблемы формирования у старшеклассников чувства Родины во время изучения крымскотатарской литературы. В исследовании представлена научно обоснованная методическая система воспитания у старшеклассников чувства Родины, которая основывается на таких составляющих: ценностные характеристики содержания изучаемых в старших классах произведений крымскотатарской литературы; принципиальные положения, касающиеся

межличностного взаимодействия участников учебно-воспитательного процесса в школьном курсе литературы и эмоционально-логической работы над текстом в единстве мыслей и чувств; компетентностный и личностно ориентированный подходы к обучению литературы; формы и методы патриотического воспитания школьников во время изучения крымскотатарской литературы; типы учебно-воспитательных задач и читательских умений их выполнения; педагогические условия ее реализации на всех этапах изучения художественного произведения. Определены критерии, показатели и уровни воспитанности у старшеклассников чувства Родины; разработаны контрольные задания, позволяющие практически проверить и доказать педагогическую эффективность разработанной методической системы в старшей школе с крымскотатарским языком обучения.

Ключевые слова: воспитание чувства Родины, крымскотатарская литература, старшеклассники, методическая система, педагогические условия, экспериментальная методика.

Asmanov A.R. Education of the Motherland feeling among senior pupils in the process of the Crimean Tatar literature studying. – Manuscript.

Dissertation for obtaining a scientific degree of the Doctor of Philosophy in the field of education. Specialty 13.00.02 – Theory and Methods of Teaching (Crimean Tatar literature). – V. O. Sukhomlynskyi Mykolaiv National University, Ministry of Education and Science of Ukraine. – Mykolaiv, 2018.

In the first section - “Scientific principles of patriotic education of schoolchildren by means of literature” - the philosophical, cultural and literary preconditions of schoolchildren education by means of fiction, psychological and pedagogical principles of patriotic education of senior pupils are identified, the ways to solve the problem in the methods of literature teaching are revealed.

The concept of patriotism means the unity of thoughts, feelings and actions as to the Motherland; that’s why, we put forward an important condition about the study of works of fiction in the unity of thoughts and feelings, which is connected not only with the content of what is being read, but also with the richness and expressiveness of its form. An important subject in this process is the writer with his aesthetic ideal, which is based on the artist’s worldview, life position and own culture. Therefore, a work of fiction is perceived as a model of spirituality, the attainment of which gives the reader the opportunity to “rise” to some extent to the level of the writer and his ideal. As a result, the life example of the author has an educational impact on pupils and contributes to deeper understanding of the values described in his works. The priority in literature teaching and patriotic education of schoolchildren is the formation of their need to master a certain quality of character, mastering of the knowledge about the patriotic education of the individual, the formation of patriotic values, norms and rules of behavior in society that lie in the basis of the Motherland feeling. Senior pupils' understanding of literary and artistic works, understanding of characters and the motives of their behavior is inextricably linked with the cognitive value and educational influence of fiction on them.

In the second section – “Formation of the Motherland feeling among schoolchildren of the Crimean Tatar schools” – the methods of diagnosing the level of the feeling of the Motherland among senior pupils by means of Crimean Tatar literature are highlighted; criteria, indicators and levels of formation of patriotic feelings among senior pupils of the Crimean Tatar school are determined; the model of patriotic education while studying the Crimean Tatar literature is substantiated, it was tested in 10-11 grades; the results of the formative and control stages of the pedagogical experiment are presented.

To measure the results of the ascertaining stage of the experiment according to the proposed methodology, such criteria that give the opportunity to determine the depth of comprehension of the ideological and artistic potential of the work were developed and used, one of the consequences of which is the personal influence of the reading on pupils: literary knowledge, reading skills and personally value attitude. The first criterion – literary knowledge – includes the following indicators: a) knowledge of senior pupils of program works and their authors; b) identification of the main figurative components of the texts under study. The second criterion – reading skills – shows the depth of pupils' cognitive activity with the text, the expediency of examining one or other of its components in their emotional and logical interaction. We define the following indicators: a) the ability to identify artistic pictures in the text and explain their meaning; b) the ability to analyze the whole work. The third criterion – personally value attitude – shows the accordance of the pupils' awareness of the content of the work, that allows interpret its essence reasonably. Its indicators are: a) the ability to the aesthetic perception of the work; b) personal attitude to the values expressed by the writer.

The creation of a methodical system for the formation of the Motherland feeling among schoolchildren by means of the Crimean Tatar literature involves the definition and consistent characterization of the main components of this system, which should work in the pedagogical process in close cooperation.

The education of the Motherland feeling among the senior pupils during the study of the Crimean Tatar literature took place in the following stages: educational-motivational, operational-active and personal-reflexive, on which subject knowledge necessary for the processing of the work under study, the analytical skills of working with text, as well as the corresponding figurative and conceptual generalizations about the personal meaning of the work and its ideological and aesthetic evaluation were consistently formed. The educational-motivational stage of the formation was focused on the development of the need for students to read patriotic works, acquiring program knowledge about the works of Crimean Tatar literature in which civil motives and feelings of the Motherland, as well as the information about the life and work of their authors, what is motivational and personal value for the pupils. The operational-active stage of formative education provided the development of senior pupils' reading skills, that characterized by the ability of pupils to read works of Crimean Tatar literature expressively and consciously, analyze a literary work, taking into account its structure and functional loading of the figurative text system. At this stage of learning pupils adopted the basic analytical operations, that consist of the emotional and mental actions

of literary analysis, and provided the successful mastering of a lyric work. The personal-reflexive stage was intended to summarize the reader's knowledge, skills and impressions obtained during the study of a work of fiction and mastering of information about its author; comprehension of the leading motives of the studied works, their aesthetic nature and personal value.

In the course of formative training, it was taken into account that the educational value of a work of fiction is due to the aesthetic ideal of the writer being held in it, the power of the word touched the soul of the reader, arousing his thoughts and feelings related to the moods and ideas caused by artistic events and literary characters. It especially concerns the study of a lyrical work, which by its nature is a powerful expressive exponent of these thoughts and feelings.

Keywords: formation of love feeling for the Motherland, study of the Crimean Tatar literature, senior pupils, a model, a methodical system, pedagogical conditions, experimental method.